

Touwslagers te Geraardsbergen in de XIXe eeuw

door Jacques DE RO

Afbraak van het bouwkundig erfgoed

Geraardsbergen is de voorbije decennia niet gespaard gebleven van de slopershamer. De binnenstad wist haar XIXe eeuws uitzicht goed te bewaren tot circa 1970. Nadien gingen,

in een steeds sneller tempo, tal van oude panden tegen de grond om plaats te ruimen voor vaak banale nieuwbouw. De breuk tussen haar bewoners en het historisch gegroeide bouwgoed werd mogelijk door het volledig ontbreken van enige stedelijke beleidsvisie. De lijst van verdwenen belangwekkende historische gebouwen is lang en kan slechts gestopt worden door een krachtdadig optreden van het stadsbestuur, mede met de hulp van een pas opgerichte Erfgoedraad (november 2002).

Inmiddels staan opnieuw leegstaande gebouwen mét geschiedenis klaar voor afbraak. Het bekendste voorbeeld is het zgn. "Volkshuis" op de Grote Markt uit het begin van de XXe eeuw. Deze beeldbepalende gevel, die quasi een eeuw lang als symbool gold van de socialistische tegenwoordigheid op dit historische plein, moet eerstdaags wijken voor opnieuw

Afb. 2: Het hoekhuis in de Karmelietenstraat nét voor de afbraak (december 2002)

Afb. 1: De Karmelietenstraat rond 1910 met centraal in de diepte het hoekhuis.

hedendaagse architectuur. Hetzelfde geldt voor een XVIIIe eeuws hoekhuis in de Karmelietenstraat (de voormalige winkel van "Tarzan"). Dit gebouw, bestaande uit 3 verdiepingen onder een afgesnuit zadeldak, bevindt zich langs de zijde van de Dender op de kromming die de straat maakt in de richting van het Sint-Jozefsinstituut. Het moet in de eerste maanden van 2003 plaats ruimen voor een nieuw appartementsgebouw, met name "Residentie Amber". Muurankers met kram en krul op de gecementeerde voor- en zijgevel en de stenen omlijsting rond de rechthoekige deur verraden de oudere kern (afb. 1 en 2). Het is ook een woning met minstens één link naar het industrieel verleden van de stad¹. In de jaren 1862 tot 1883 was op deze plaats de *touwslagerij* van de familie *Dirckx* gevestigd. Een weinig gekende bedrijfstak die reeds in de Middeleeuwen te Geraardsbergen bestond...

De touwslagerij in historisch perspectief

Met de komst van de eerste industriële revolutie kwamen in de XIXe eeuw de eerste *touwfabrieken* in Vlaanderen tot stand. Deze bedrijfstak was vooral geconcentreerd in het arrondissement Dendermonde, met name in Hamme (563 werknemers in 1846 of 70% van de Belgische touwslagers)².

In de meeste steden of gemeenten bestonden reeds in het Ancien Régime ambachtelijke touwslagerijen, met een voorkeur voor die regio's waar *hennep* werd verbouwd, of voor kuststreken of havensteden, die grote afnemers waren van touwen, koorden of kabels. Zij waren onmisbaar voor de zeilvaart, de visserij en het boerenbedrijf.

De traditionele touwslagerij bestond uit een *baanshuur*, waar de dagelijkse voorraad hennep, garen, sleden en spintollen werd opgeslagen, het zgn. *groot wiel*, en één of meerdere *spinpaden*, die soms méér dan 200 meter lang waren.

De meest geschikte grondstof voor de fabricage van touw was hennep, maar ook vlas, linde of zeegras werd aangewend. Uit de gehekelde hennepvezels werd touwgaren gesponnen. Ongetwijnd enkelgaren werd door de handspinner geleverd aan meestal grotere touwslagerijen, waar men, met behulp van een *schalmei* (of werkplaats) en een *slede* (of wagen), strengen maakte en tot touwen verwerkte.

Deze techniek bij de productie van koorden kende een hele reeks specifieke vaktermen, die voor de belangstellende haarfijn zijn beschreven door Guido DESEYN in een recent nummer van het Tijdschrift voor Industriële Cultuur van het M.I.A.T. te Gent³.

Het uitzicht van de *ambachtelijke touwslagerij* was een al dan niet overdekte langwerpige loods, soms

honderden meters lang. Deze zgn. *lijnbaan* werd vaak beschut door lange parallelle bomerijen. De *industriële touwslagerij*, die machinaal touwen draaide of vlocht, verschilde echter nauwelijks van andere kleine bedrijfsgebouwen. Compacte machines zorgden ervoor dat lijnbanen overbodig waren.

De levensomstandigheden van de traditionele touwslager en zijn familie was in de XIXe eeuw bijzonder hard. Het werk was zwaar en eentonig en gebeurde doorgaans in open lucht. Kinderen werden vaak de lijnbaan opgestuurd, waardoor ze weg bleven van school. De introductie van de wetten op de schoolplicht en de kinderarbeid bracht hierin beterschap, alsook de komst van de machines, die mettertijd door productieverhoging ook de mensen verdrongen. De aloude touwslagerij is vandaag volledig uit het industriële landschap verdwenen.

Touwslagerijen te Geraardsbergen in de XIXe eeuw

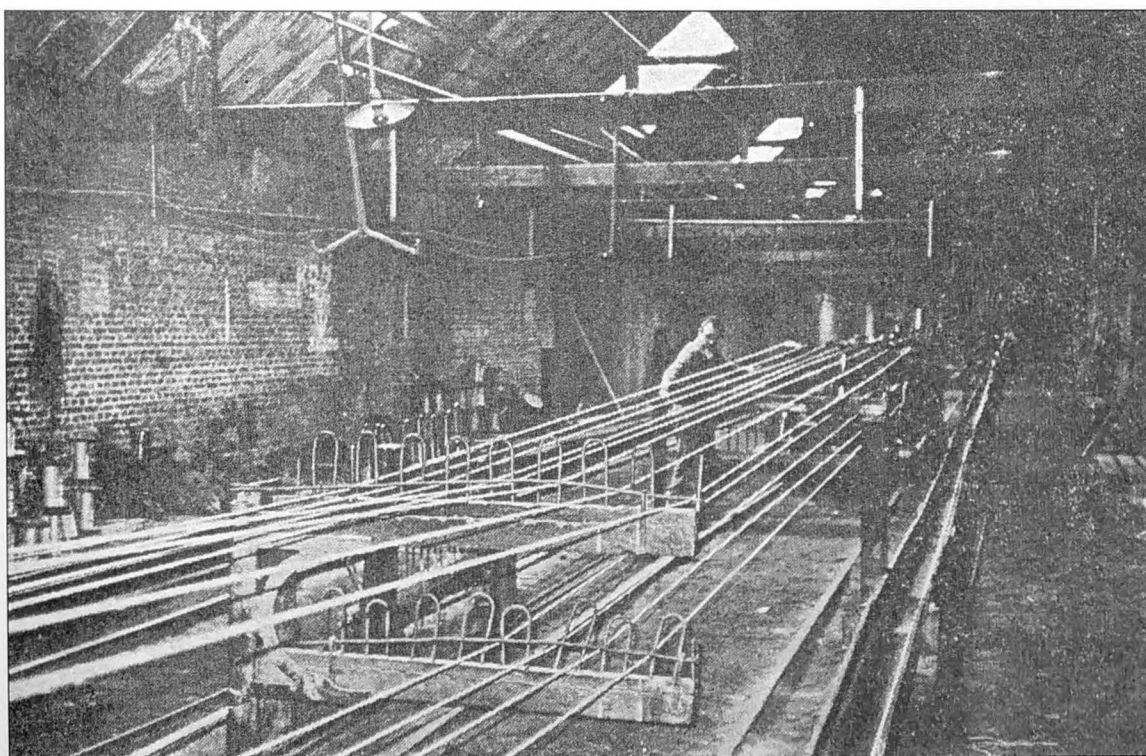
Touwslagers waren reeds bedrijvig te Geraardsbergen in de Middeleeuwen. Zij stonden bekend als "*seeldraeyers*", een naam die lokaal tot in de XIXe eeuw behouden bleef ("*zeeldraaiers*").

Ze speelden een belangrijke rol in handel en nijverheid, maar zorgden tevens voor het vervaardigen en het leveren van alle touwwerk voor de rechtspraak (voor het vastbinden, ophangen en terechtstellen van misdadigers). Hun ambacht werd opgenomen in de Sint-Niklaasgilde, die vooral de winkeliers van de stad samenbracht. Hun oudste charter gaat terug tot 6 april 1412⁴.

In de historische vakliteratuur over Geraardsbergen is nooit enige aandacht besteed aan deze beroepsgroep.

Slechts toevallige vermeldingen in het oud gemeentelijk archief herinneren ons aan hun bestaan. Hoewel noodzakelijk voor de economische ontwikkeling van de stad, waren zij vermoedelijk nooit groot in aantal. Met de bevolkingstelling van 1796 werd slechts één "*cordier*" opgetekend, met name **Jacques Waterinckx** (°1769). Hij woonde in de "*Vlieguytstraete*" (Gentsestraat) nr. 802⁵.

In de Wegwijzers en de Almanakken uit de eerste helft van de XIXe

Afb. 3: Binnenzicht van een ambachtelijke touwslagerij (N.V. Le Lis uit Hamme, s.d.)

eeuw werden voor Geraardsbergen geen touwslagers vermeld. Toch wist de eerste industriële telling uit 1846 3 touwslagerijen in de Denderstad te melden. In deze bedrijfjes werkten 4 arbeiders en één jongen tussen 12 en 16 jaar oud. De touwslagerfamilie behoorde in deze periode overigens tot de groep der minstbedeelden. Zo nam de touwslager in 1835 op een lijst van 79 beroepen gerangschikt volgens hun eigendom een weinig benijdenswaardige 73ste plaats in⁶.

De "Wegwijzer van de Stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen" noteerde vooreerst in 1855 beroepslijsten voor Geraardsbergen en duidde *Hoebeke* aan als enige "zeeldraaier". Hij zou dit beroep uitoefenen tot 1896. Volgens diezelfde bron zagen in 1873 nog twee touwslagerijen het levenslicht: *Longeval* (tot slechts 1876) en *Van Santen* (tot 1896). Tenslotte begon in 1897 *Arents* eveneens met de productie van koorden. Hij zou werkzaam blijven tot 1917. Vreemd genoeg- of net niet! -lieten géén van voornoemde touwslagers enig spoor na in het Kadasterarchief. Hierdoor kon ook hun bedrijf niet worden gelokaliseerd. Touwslagerijen uit deze periode vereisten al een kleinere bedrijfsoppervlakte doordat langgerekte lijnbanen niet langer noodzakelijk waren door de introductie van door stoom voortgebrachte, sterk kostenbesparende touwmachines. Installatie van een stoommachine vroeg dan weer om een "de commodo et incommodo" onderzoek, maar nergens doken hoger genoemde koordenfabrikanten in de archieven op! Werkten zij nog op een ambachtelijke wijze, zodat hun productie zeer bescheiden bleef? Hun rol blijft zeer onduidelijk, te meer daar de touwslagerij van de familie *Dirckx* (zie verder) nooit opgenomen werd in de Wegwijzer, maar toch manifest aanwezig is in meerdere archiefbronnen (kadaster, gemeente, pers). De industriële telling uit 1880 vermeldt tenslotte slechts 2 (i.p.v. 3) koordenfabrieken. Eén touwslager werkte alleen, terwijl de andere een werknemer in dienst had. De jaarlijkse productie beliep 3.000 kg koorden tegen een geldwaarde van 12.000 Belgische frank. Eén van beide bedrijven werd aangedreven door een stoommachine van 5 P.K.. Dit gegeven brengt ons tot de "stoomzeeldraaierij" van *Dirckx*.⁷

De zeeldraaierijen van de familie *Dirckx*

Op 13 mei 1873 verkochten de erfgenamen van Thérèse Bijl (1797-1872), weduwe van gewezen burgemeester Adrien Spitaels, voor notaris E. Coppens een "huis met afhankelijkheden en grond, Karmelietenstraat,

palende van vooren aan de straat, aan het straatje leidende naar de Kanal, aan d'herberg "De Schutters" en vanachter aan den Kanal" aan *Auguste Dirckx* (°1841). Laatstgenoemde werd in het Kadasterarchief achtereenvolgens aangeduid (telkens doorstreept) als landbouwer, winkelier, tapper en tenslotte "zonder beroep". Volgens datzelfde archief werd reeds in 1872 een deel van voornoemd gebouw omgevormd tot "zeeldraaierij" (Sectie A 213^e, 90 m²) (zie MS (=mutatieschetsen, dit zijn opmetingsschetsen die de wijzigingen doorheen de tijd van een bouwperceel in kaart brengen op basis van het Primitief plan uit 1828 en document 207) nr. 1)⁸.

Toch liep de Administratie van het Kadaster achter op de feitelijke toestand. Een andere bron vermeldt overigens dat zijn vader *Joseph-André Dirckx* (1804-1879), afkomstig uit Sint-Niklaas en aanvankelijk garentwijnder, reeds in 1862 in het gehuurde pand werkzaam was als koordenfabrikant. In dat jaar kreeg hij van het Oostvlaamse Provinciebestuur de toelating om een stoommachine van 1 P.K. en een stoomketel van 4 atm. in zijn werkplaats te installeren. Een fabrieksschouw van 12 meter hoog moest hiervoor opgericht worden⁹. In een aankondiging in het "Zondagsblad van Geeraardsbergen" van 25 oktober 1863 prijst hij de lezer zijn producten aan: naast "grauwe en witte koorden voor gordynen ...en wolle koorden" verkocht hij tevens "zandpapier...en plaklynwaed" (afb. 4).

BERIGT.

J. A. Dirckx, fabrikant, in de Karmelietenstraat No 28, te Geeraardsbergen, heeft de eer het publiek te berigten, dat by hem te bekomen is, in het groot, even als in het klein alle soorten van koorden, zoo als :

Grauwe-en Witte oorden voor Gordynen, aen 6 centiemen den meter ; **Wolle koorden**, in alle kleuren volgens begeerte, voor het hangen van kaders, behangen der kamersenz., aen 12 centiemen den meter ; **Zandpapier**, aen 5 centiemen het blad, en het gros aen fr. 2-50 centiemen. Er is insgelyks verkrygbaer eerste kwaliteit **Plak-Lynwaed**, aen zeer voordeeligen prys.

Hij hoopt door zyn goed vertrouwen waarmede by het publiek alreeds begunstigd heeft, zyne geringe pryzen en de goede hoedanigheid zyner koopwaren, de gunst van eenieder te verwerven.

Afb. 4: Reclame voor de producten van de koordenfabriek van J.A. Dirckx (1863)

Met de aankoop van het hele gebouw in 1873 wilde Auguste Dirckx dan ook de familietraditie verder zetten. Dit bedrijfje wist hij uitstekend te leiden want in 1880 kon hij investeren in nieuwe machines. Op 12 juni van dat jaar kreeg hij van het Oostvlaamse Provinciebestuur de toelating om een zwaardere stoomketel van 5 atm. (de constructeur was *F. Lecompte & Cie* uit Jemappes en het plaatijzer werd geproduceerd door *Delexhy-Geradon* uit Jemeppe) in zijn bedrijf te plaatsen. De stoomketel kwam er pas nadat op 13 januari 1882 ook de installatie van een grotere stoommachine van 5 P.K. van hogerhand werd toegestaan.

Om onbekende redenen sloot Dirckx het jaar daarop reeds de poorten van zijn koordenfabriek. Het bedrijf werd met een aanpalend pand verbouwd tot woonhuis. In 1896 vinden we hem nog steeds in de Karmelietenstraat terug, maar als fotograaf (afb. 5). Op 1 mei 1888 kocht Victor Van Der Snickt (°1840), brouwer te Geraardsbergen, voor notaris Van Der Linden de woning van Dirckx.. In 1897 veranderde hij een deel van het gebouw tot een glasstamperij (Sectie A 213^d, 80 m²), aangedreven door een stoommachine. Het

huis, dat eerlang tegen de vlakte gaat, kreeg definitief een woonfunctie in 1914 met Paul Van Damme, herbergier in de Oudenbergstad, als nieuwe eigenaar¹⁰.

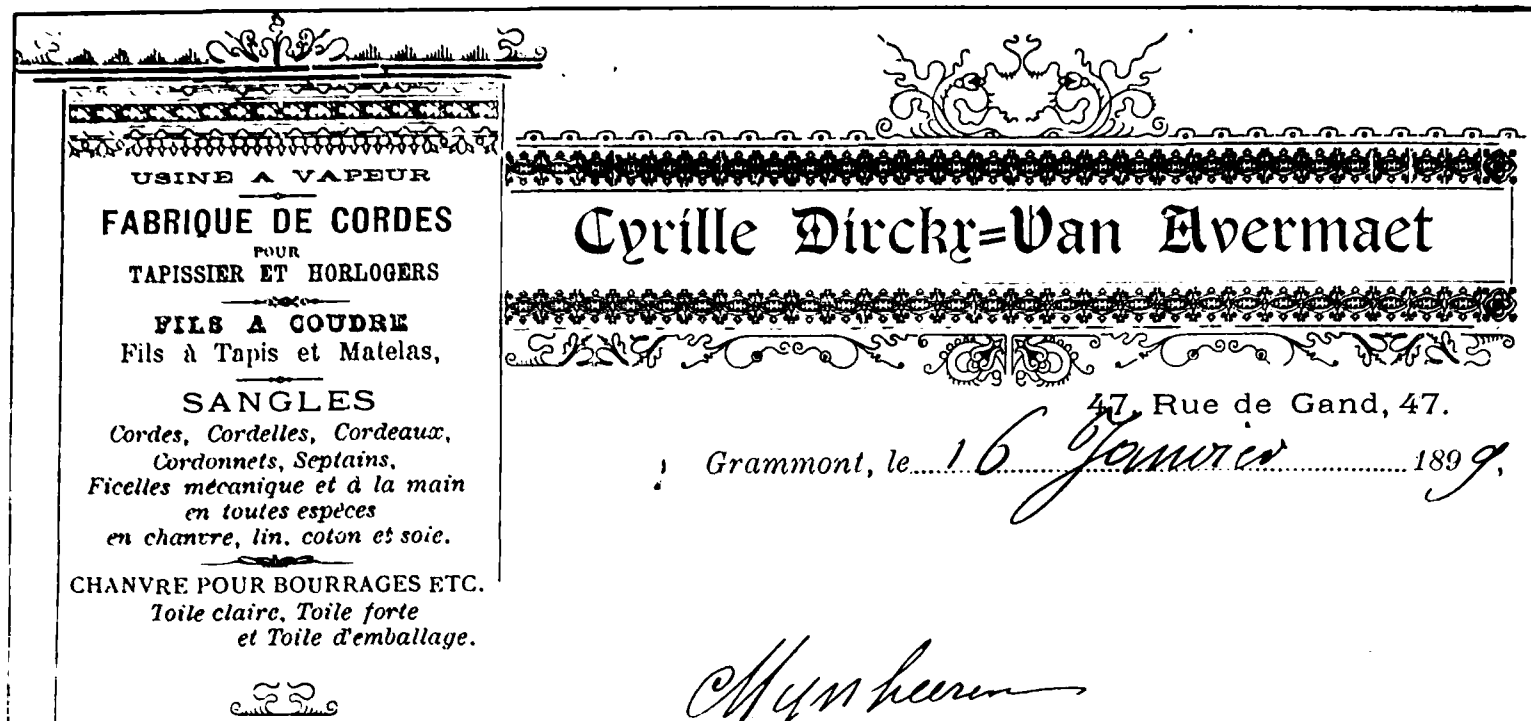
Een jongere broer van Auguste, *Cyrille Dirckx-Van Avermaet* (°1849) nam naderhand de familietraditie opnieuw op. In de negentiger jaren van de XIXe eeuw werd in zijn "*fabrique de cordes pour tapissier et horlogers*" in de Gentsestraat met de hulp van een door stoom aangedreven touwmaschine een ruim gamma aan koorden, touwen, riemen tot naaigaren vervaardigd. Ook hennep en linnen was op dit adres verkrijgbaar (afb. 6). In 1899 verhuisde hij met zijn bedrijf naar de Gasthuisstraat nr. 23 (later nr. 21) (afb. 7). Op deze locatie was hij eigenaar geworden van de oude sigarenfabriek (Sectie A 556^c, 270 m²) van de erfgenamen van Frans Straelens. Het achtergelegen fabrieksgebouw in L-vorm en een kleine uitbreiding van het woonhuis werden voor de verhuis tot zeeldraaij (Sectie A 556ⁱ, 100 m²) omgebouwd (zie MS nr. 2). De oude stoommachine werd ingeruild voor een gasmotor van 3 P.K.. In latere jaren stond zijn touwslagerij bekend als "**CORDERIE**

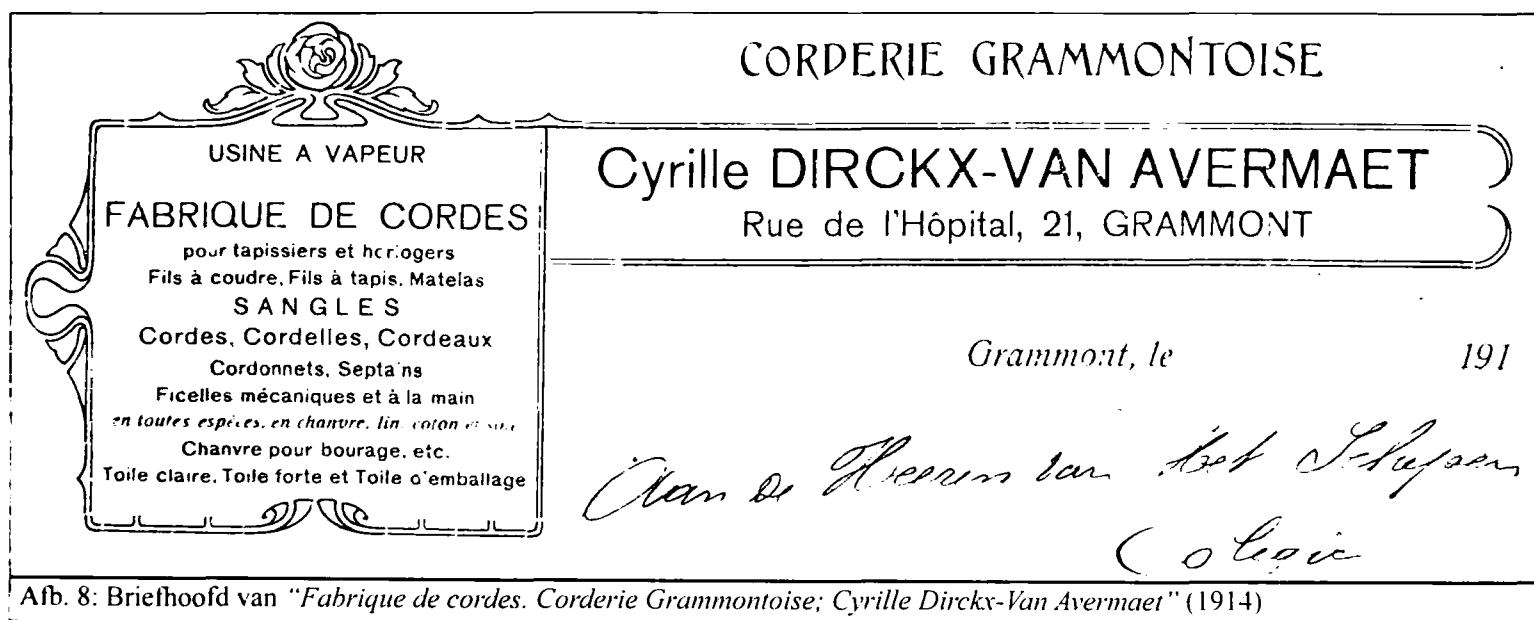
Afb. 5: Auguste Dirckx als weinig bekende fotograaf te Geraardsbergen op het einde van de XIXe eeuw (steeds wederkerend embleem onderaan zijn fotomateriaal)

Afb. 7: "Corderie Grammontoise" was gevestigd achter het woonhuis nr. 21 in de Gasthuisstraat tegenover het O.L.V. Hospitaal (foto uit 1933)

Afb. 6: Briefhoofd van "Fabrique de cordes. Cyrille Dirckx- Van Avermaet" (1899)

Afb. 8: Briefhoofd van "Fabrique de cordes. Corderie Grammontoise; Cyrille Dirckx-Van Avermaet" (1914)

GRAMMONTTOISE" (afb. 8). In 1914 besloot hij voor een derde maal met zijn onderneming te verhuizen. Hij verkocht zijn zeeldraaijerij aan Ernest Van Hauwermeiren, die er een drukkerij installeerde. Dirckx zelf vond een nieuw onderkomen in een woonhuis in de Nieuwstraat nr. 24. Ditmaal vroeg hij aan het Geraardsbergse stadsbestuur de toelating voor de plaatsing van een gasmotor van 2 P.K.¹¹. Of zijn koordenfabriek W.O. I overleefde en of hij opvolging had, blijft onbeantwoord.

Noten

¹ Een eerste maar vergeefse aanklacht door de auteur van dit artikel op de snelle aftakeling van het bouwkundig erfgoed van Geraardsbergen werd opgenomen in een persmededeling in de lokale kranten onder de titel: "Negentiende-eeuws Geraardsbergen verdwijnt...", *Het Gouden Blad*, 8 juli 1977, p.14; *Bouwen door de eeuwen heen. Provincie Oost-Vlaanderen, arrondissement Aalst*, Gent, 1978, dl. 1, pp. 320, 306.

² <http://www.vhti.be/dendermonde/industrie/touwen.htm>.

³ G. DESEYN, *Aan 't lijntje houden. Baanders*; in Tijdschrift voor Industriële Cultuur, M.I.A.T., dl. 78, 20^e jg., 2002, pp. 2-7, 16-17; *Expo, Touwslagerij en touwenhandel (Heem- en Oudheidkundige*

Kring Zele), s.l., s.d., pp.2, 12-16. Afbeelding 3 komt uit M. DEVOS, H. RYCKEBOER en J. VAN KEYMEULEN, *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*. Deel II: Niet-agrarische vaktalen, aflevering 3 (handspinnen en touwslagen), p. 18.

⁴ M. VAN KERCKHOVEN, *Gilden van ambachten en neringen te Geraardsbergen*, Geraardsbergen, s.d., pp. 23-27.

⁵ RAG (Rijksarchief Gent), *Scheldedepartement*, nr. 6091.

⁶ H. VAN HECKE, *Sociale en economische evolutie in de steden Deinze, Ninove en Geraardsbergen*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, R.U.G., 1970-1971, tabellen 21 en 29.

⁷ *Statistique de la Belgique. Industrie. Recensement de 1880*, Bruxelles, 1887, Tome I B, p. 135.

⁸ AKG (Archief Kadaster Gent), doc. 212, Ger., dl. 2, art. 941; doc. 219, Ger., 1873; D. SURDIACOURT, "OF DIRCK OOK IETS MEEDRINKT?" *Lijst van herbergnamen in het 19 de eeuwse Geraardsbergen*, Gent, 1987, p. 81.

⁹ RAR (Rijksarchief Ronse), MGA (Modern Gemeentelijk Archief) Ger., C en I (commodo et incommodo), nr. 2195.

¹⁰ RAR, MGA Ger., C en I, nr. 2213 en 2215; AKG, doc. 212, Ger., dl. 4, art. 1476 en 1502; dl. 2, art. 2474; doc. 219, Ger., 1888; *Het Verbond*, 6-13 september 1896, p. 4. Afbeelding 5 komt uit de Verzameling Johnny Denie.

¹¹ RAR, MGA Ger., nrs. 2232 en 2247 (afb. 6 en 8); AKG, doc. 212, Ger., dl. , art. 1952.